

Denník Rywky Lipszycovej

OBJAVENÝ PRI OSLOBODENÍ OSVIENCIMU

ČERVENOU ARMÁDOU V ROKU 1945

A PRVÝ RAZ ZVEREJNENÝ V SAN FRANCISCO V ROKU 2014

Denník
Rywky Lipszycovej

Denník Rywky Lipszycovej

Objavený pri oslobodení Osvienčimu Červenou armádou v roku 1945
a prvý raz zverejnený v San Franciscu v roku 2014

Pôvod fotografií:

Obálka – Fotografickú reprodukciu denníkového zápisu dopĺňuje motív sedmokrásky, ktorý symbolicky odkazuje na časť posledného zápisu v denníku: „Och, tak veľmi mi chýba takáto krásna jar...“ Zobrazenie kvetiny je použité s láskavým súhlasom fotografického archívu pamätníka holokaustu Jad Vašem v Izraeli, kde je uložené pod číslom 1 869/727.

Strana 12 – Mladé židovské ženy pri spoločnom štúdiu v loďskom gete. Fotografia je publikovaná s láskavým súhlasom Štátneho archívu v Lodži, kde je uložená pod číslom 1108:61-2026-4.

Strana 18 – Dokumenty rozhádzané na ulici po deportácii. Fotografia je publikovaná s láskavým súhlasom fotografického archívu pamätníka holokaustu Jad Vašem v Izraeli, kde je uložená pod číslom 4 062/76.

Strana 80 – Lodž pred holokaustom. Fotografia je publikovaná s láskavým súhlasom Gérarda Silvaina z nadácie Fonds Gérard et Olivier Silvain.

Strana 81 – Rezidencia priemyselníka Israela Poznanského v Lodži. Fotografia je publikovaná s láskavým súhlasom Gérarda Silvaina z nadácie Fonds Gérard et Olivier Silvain.

Strana 202 – Rywkine sesternice Ester a Mína na Mininej svadbe v roku 1949. Fotografia je publikovaná s láskavým súhlasom Hadassy Halamišovej.

Strana 203 – Rodiny Rywkiných sesterníc pri hrobe ich starého otca z matkinej strany v roku 2012. Eliáš Chaim Mezul bol v štyridsiatych rokoch minulého storočia hlavným rabínom v Lodži. Fotografia je publikovaná s láskavým súhlasom Hadassy Halamišovej.

Strana 222 – Žena píše list krátko pred nástupom do deportačného vlaku. Fotografia je publikovaná s láskavým súhlasom fotografického archívu pamätníka holokaustu Jad Vašem v Izraeli, kde je uložená pod číslom 4 062/161.

Strana 223 – Pamätník v koncentračnom tábore Bergen-Belsen. Fotografia je publikovaná s láskavým súhlasom Judy Janecovej.

Original title: THE DIARY OF RYWKA LIPSZYC

Copyright © 2014 by Jewish Family and Children's Services of San Francisco, the Peninsula, Marin and Sonoma Counties

Vydal Jewish Family and Children's Services Holocaust Center v spolupráci so vzdelávacou inštitúciou Lehrhaus Judaica San Francisco, Kalifornia

Texty zostavila a úvod napísala Alexandra Zapruderová.

Z poľštiny do angličtiny preložila Malgorzata Markoffová.

Poznámky a vysvetlivky usporiadala Ewa Wiatrová.

Slovak edition © Fortuna Libri, Bratislava 2015

Translation © Patrik Rolko, 2015

Odborná spolupráca Mgr. Anita Račáková, Phd.

Vydalo vydavateľstvo Fortuna Libri.

www.fortunalibri.sk

Redakčná a jazyková úprava Katarína Vilhanová

Zodpovedná redaktorka Anna Kališková

Prvé vydanie

Všetky práva vyhradené.

Nijaká časť tejto publikácie sa nesmie reprodukovať, ukladať do informačných systémov ani rozširovať akýmkoľvek spôsobom, či už elektronicky, mechanicky, fotografickou reprodukciou, alebo inými prostriedkami, bez písomného súhlasu majiteľov práv.

ISBN PDF 978-80-8142-454-0

VENOVANIE

Rywka Lipszycová bola jedna zo stoviek tisícok židovských detí z nacistami okupovanej Európy, ktoré nikdy nezažili typické radosti a strasti dospievania. Každé z nich malo svoje nádeje a sny, obavy a súženia, útechy a lásky.

Prežilo ich príliš málo, a z tých, ktoré zabili, zanechala svedectvo o svojom živote iba hŕstka.

Túto knihu venujeme všetkým chlapcom a dievčatám, ktorých slová sa navždy stratili, a ich rodinám.

Poľsko po okupácii nacistami, jeseň 1939

OBSAH

Poznámka vydavateľa <i>Anita Friedmanová</i>	9
Predslov – Putovanie denníka z Osvienčimu do Ameriky <i>Judy Janecová</i>	13
Úvod – Rywka Lipszycová – Dospievanie v lodžskom gete <i>Alexandra Zapruderová</i>	19
Denník Rywky Lipszycovej	67
Rywkinó mesto, Rywkinó geto <i>Fred Rosenbaum</i>	181
Spomienky rodinných príslušníkov <i>Hadassa Halamišová a Ester Bursteinová</i>	203
Čo sa stalo s Rywkou Lipszycovou? <i>Judy Janecová</i>	223
Literatúra	248
Podakovanie	252

Študentky nad knihami o holokauste a ďalších genocídach v knižnici Tauber Holocaust Library, ktorá je súčasťou vzdelávacej inštitúcie Jewish Family and Children's Services' Holocaust Center.

POZNÁMKA VYDAVATEĽA

ANITA FRIEDMANOVÁ

*Pamätaj na tých, ktorí tu už nie sú,
staraj sa o živých a priprav ich na budúcnosť.*

Text pri vstupe do sídla Centra pre štúdium holokaustu
Jewish Family and Children's Services (JFCS) v San Franciscu.

Srdce zasiahnu len slová vyrieknuté od srdca, a presne také sú slová mladej Rywky Lipszycovej, ktoré sa takmer stratili naveky. Keď sa potrhané stránky jej denníka dostali do Centra pre štúdium holokaustu JFCS a my sme sa do nich začítali, hneď sme si uvedomili, aké krásne a dôležité svedectvo minulosti máme v rukách.

Podľa židovskej tradície môže trvať až štyridsať rokov, kým sa dokážeme vyrovať s obrovskou tragédiou, ktorá postihla jednotlivca, rodinu či dokonca celý národ, a sme schopní o nej otvorene hovoriť. Nad tým, aký význam bude mať holokaust pre nasledujúce generácie, sa začalo vážne uvažovať až v osemdesiatych rokoch minulého storočia. Od tých čias sme svedkami toho, ako po celom svete pribúdajú filmy, knihy, pamätníky, pomníky a predovšetkým inštitúcie vzdelávajúce budúce pokolenia v otázke morálnej odvahy a spoločenskej zodpovednosti.

Obavy tých, ktorí prežili – že spomienky na holokaust sa po tých štyridsiatich rokoch nadobro vytratia –, sa nenaplnili. Zdá sa, že pravdou je presný opak. Táto skutočnosť nám vo svete stále sužovanom genocídami dáva obrovskú nádej.

Ako rozprávať o holokauste, aby v ľuďoch rezonoval ešte dlho po tom, čo nás opustia jeho očití svedkovia a ich deti? Odpoveď na túto otázku sa snaží nájsť Centrum pre štúdium holokaustu humanitárnej organizácie JFCS. Publikácie ako *Denník Rywky Lipszycovej* nám ukazujú cestu a poskytujú neoceniteľný zdroj informácií pri vzdelávaní tisícok mladých študentov a pe-

dagógov, ktorí každý rok navštívia naše centrum. Rywkin denník má význam ako pamätník konkrétnej obete, ako historická pocta jednej stratenej generácii a predovšetkým ako rozprávanie, ktoré podnieti predstavivosť a osloví vnímavé duše generácií budúcich. Táto kniha vychádza v rámci projektu Centra pre štúdium holokaustu JFCS, vzdelávacej inštitúcie Lehrhaus Judaica pôso- biacej v oblasti Sanfranciského zálivu a pamätníka holokaustu Jad Vašem v Jeruzaleme, ktorého úlohou je vydávanie kníh, pa- mätí a ďalších písomností s cieľom zachovať spomienky na ho- lokaust a poskytnúť významný a inšpirujúci vzdelávací materiál. Je pre nás obrovskou ctou, že môžeme vydať *Denník Rywky Lip- szycovej*, a všetkým, ktorí nám v tom pomohli svojimi znalosťami a vedomosťami, patrí naša neskonalá vďaka.

Dr. Anita Friedmanová je výkonná riaditeľka humanitárnej or- ganizácie Jewish Family and Children's Services pôsoiacej v San Franciscu, na Kalifornskom polostrove a v okresoch Marin a Sonoma.

Keď som si pred niekoľkými rokmi skúšala predstaviť, ako by asi mohla vyzeráť moja budúcnosť, videla som zavše takýto obraz: Je večer a v pracovni za stolom sedí žena (má už svoje roky) a čosi píše... píše a píše... píše v jednom kuse... nevšíma si, čo sa deje vôkol nej, len píše a píše... V tej žene vidím seba.

RYWKA LIPSYCOVÁ

PREDSLOV

PUTOVANIE DENNÍKA
Z OSVIENČIMU
DO AMERIKY

JUDY JANEČOVÁ

NA JAR ROKU 1945 ISTÁ LEKÁRKA OSLOBODZUJÚCEJ ČERVENEJ armády našla v troskách krematória koncentračného tábora Osvienčim-Brezinka denník. Tou lekárkou bola Zinaida Berezovská, náruživá sovietska patriotka a oddaná komunistka, ktorá opustila svoj domov a vydala sa bojovať proti nacistickým okupantom. Svoje jednotky pri úspešnom ťažení sprevádzala aj pri oslobodzovaní Osvienčimu.

Po vojne sa Zinaida vrátila do Omska na juhovýchodnej Sibíri aj s nájdeným denníkom. Mala ho u seba až do svojej smrti v roku 1983. Všetko, čo po nej zostalo, poslali jej synovi Ghenovi Shangin-Berezovskému, ktorý žil v Moskve. Po jeho smrti v roku 1992 zdedila Ghenove veci jeho manželka Lilavati Ramayya. A práve v dome svojej matky v Moskve počas návštevy v roku 1995 Ghenova dcéra Anastasia Shangin-Berezovská (Zinaidina vnučka) narazila na denník. Hneď spoznala, akú obrovskú má hodnotu, preto si ho odniesla so sebou do San Francisca, kam emigrovala v roku 1991.

V nasledujúcich rokoch sa Anastasia viac ráz pokúsila nájsť vhodnú inštitúciu, ktorá by dokázala náležite oceniť význam denníka, dala by ho preložiť a vydala ho. V júni 2008 sa skontaktovala s Leslie Kanovou, výkonnou riaditeľkou vtedajšieho Centra pre štúdium holokaustu v Severnej Kalifornii. Leslie preposlala jej e-mail mne, keďže som v tom čase pracovala v centre ako archívárka a knihovníčka, a o niekoľko dní nám Anastasia priniesla denník do knižnice.

Bol to skutočne úžasný artefakt – denník neznámej osoby z lodžského geta, ktorý zároveň poskytoval vzácnu možnosť doplniť známe historické záznamy o ďalšie informácie. Denník bol písaný po poľsky do školského zošita a zachoval sa v relatívne dobrom stave. Prvé dve strany boli odtrhnuté od zvyšku, časť písma bola nečitateľná a na niekoľkých miestach sa vyskytovali machule a hnedé fľaky. Vzhľadom na jeho vek a miesto nálezu – trosky krematória v Osvienčime – bol však až pozoruhodne zachovaný.

Denník mal stodvanásť strán a bol k nemu priložený ešte jeden list s poznámkami (pozri s. 245) a dvojce novín z tých čias. Prvý záznam v denníku pochádza z tretieho októbra 1943, z lodžského geta. Posledný z dvanásteho apríla 1944. Bolo nám jasné, že máme v rukách nevšedný dokument. Ani Anastasia, ani my sme však neboli schopní určiť jeho skutočnú hodnotu a význam bez pomoci expertov. Rozhodli sme sa, že niekoľko strán z denníka skopírujeme do digitálnej verzie a tie potom rozošleme odborníkom v danej oblasti. Veľmi opatrne sme tých pár strán naskenovali a tým sme vlastne začali vynášať na svetlo denník, ktorý vyše šesťdesiat rokov spočíval v tme.

Najprv sme naskenované stránky denníka ukázali Zacharymu Bakerovi, kurátorovi zbierky židovských písomností na Stanfordskej univerzite a členovi správnej rady Centra pre štúdium holokaustu. Odporučil nám konzultáciu s profesorom Robertom Mosesom Shapirom z Brooklynskej univerzity, významným učencom, bádateľom a odborníkom na lodžské geto a jeho denníky, ktorý navyše dokonale ovláda poľštinu, hebrejčinu a jidiš. Doktor Shapiro okamžite rozpoznal výnimočnú hodnotu denníka. Keď si prezrel naskenované stránky, ani chvíľu nepochyboval o jeho pravosti. V nasledujúcich mesiacoch sme museli podniknúť niekoľko dôležitých krokov, aby sme zaručili, že tento výnimočný denník sa dostane do rúk širokej verejnosti na celom svete.

Prvým bola digitalizácia kompletného denníka vo vysokom rozlíšení. Takýmto spôsobom by sa jeho duchovný obsah uchoval naveky. Aj keby sa s týmto artefaktom nebudaj niečo stalo, slová autorky denníka by sa zachránili. Naskenovaný denník preskúmal aj Marek Web, bývalý archivár Inštitútu pre výskum židovskej kultúry YIVO v New Yorku, ktorý takisto potvrdil jeho pravosť.

Ďalším krokom bola transkripcia rukopisu. S touto úlohou sme sa obrátili na Ewu Wiatrovú z Centra pre výskum židovskej kultúry Lodžskej univerzity, ktorú nám odporučil doktor Shapiro. Ochoťne celý denník prepísala a dokonca ho doplnila vlastnými

poznámkami a vysvetlivkami. Bola to práve Ewa, kto odhalil identitu jeho pisateľky a potvrdil ju na základe dochovaných záznamov z lodžského geta. Identifikácii pomohla aj sama pisateľka tým, že svoje meno uviedla v denníku. Tým sa začalo naše zoznamovanie s Rywkou Lipszycovou.

V decembri 2010 sa Centrum pre štúdium holokaustu v Severnej Kalifornii stalo súčasťou humanitárnej organizácie Jewish Family and Children's Services – JFCS – pôsobiacej v San Franciscu, na Kalifornskom polostrove a v okresoch Marin a Sonoma pod vedením doktorky Anity Friedmanovej. JFCS sa skontaktovala s otvoreným židovským centrom pre vzdelávanie dospelých Lehrhaus Judaica, ktoré založil Fred Rosenbaum, aby spoločnými silami denník vydali. Rosenbaum sa zhodou okolností krátko predtým spolupodieľal na vydaní spomienok mladej ženy na lodžské geto a Osvienčim, ktorých autorkou bola Ewa Libitzky – knihu v roku 2010 vydalo vydavateľstvo Wicker Park Press pod názvom *Out on a Ledge (Na hrane)*.

*Tento neznámy denník
z lodžského geta predstavuje
úžasný artefakt z čias
holokaustu.*

Zostávalo nám už len preložiť denník vrátane poznámok a vysvetliviek Ewy Wiatrovej do angličtiny. Text sme zadali dvom prekladateľkám, Malgorzate Szajbelovej-Kleckovej a Malgorzate Markoffovej, a vďaka ich usilovnej práci sme čoskoro mali k dispozícii kompletný preklad. Alexandra Zapruderová, editorka publikácie *Salvaged Pages: Young Writers' Diaries of the Holocaust (Zachránené stránky: Denníky mladých autorov z čias holokaustu)* a držiteľka ocenenia National Jewish Book Award 2002 za najlepšiu publikáciu o holokauste prijala našu ponuku, stala sa editorkou knižnej podoby denníka a autorkou úvodnej časti, v ktorej poskytla pohľad na hľadanie identity dospievajúceho dievčaťa navzdory nezvyčajným okolnostiam. Historik Fred Rosenbaum nám poskytol esej o lodžskom

gete a Hadassa Halamišová, dcéra jednej z Rywkiných sesterníc, prispela spomienkami svojej matky Miny a tety Ester na časy, ktoré prežili s Rywkou v gete a neskôr v koncentračných táboroch. Ester napokon napísala aj doslov.

A tak sa vďaka pomoci archivárov, historikov, ľudí, ktorí na vlastnej koži prežili holokaust, prekladateľov a redaktorov, ako aj s výraznou podporou filantropov, riaditeľov agentúr a mnohých ďalších ľudí z celého sveta, ktorí odhodlane šíria odkaz holokaustu, podarilo náš zámer uskutočniť. Rywka Lipszycová nezostane bezmennou obeťou holokaustu. Jej slová ju prežijú.

Neviem, na koho sa mám obrátiť... je mi tak smutno!

Aj tebe, denníček, je určite smutno, pretože musíš

vstrebávať tolko trápenia.

RYWKA LIPSYCOVÁ

ÚVOD

RYWKA LIPSZYCOVÁ –
DOSPIEVANIE
V LODŽSKOM GETE

ALEXANDRA ZAPRUDEROVÁ

RYWKA LIPSYCOVÁ SI ZAČALA PÍSAŤ TENTO JEDINÝ ZACHOVANÝ denník v lodžskom gete krátko po svojich štrnástych narodeninách. V nasledujúcich šiestich mesiacoch, presnejšie od októbra 1943 do apríla 1944, popísala vyše sto strán. Potom náhle s písaním prestala. O rok neskôr ho v blízkosti trosiek krematória koncentračného tábora Osvienčim-Brezinka našla sovietska lekárka, ktorá do tábora vstúpila s oslobodzujúcimi jednotkami Červenej armády. Cesta denníka naznačuje, že Rywka podstúpila púť, na ktorej konci ju čakala takmer istá smrť, jeho strany však vypovedajú oveľa hlbší príbeh. Svedčia o tom, ako úpenlivo sa snažila pochopiť samu seba a čo najpresnejšie vyjadriť svoje myšlienky, pričom zachytila nielen fyzické útrapy ťažkého života v gete, ale aj emočné výkyvy mladého dievčaťa dospievajúceho v ťažkých časoch holokaustu.

Rywka sa narodila pätnásteho septembra 1929 a bola najstarším zo štyroch detí Jankela a Miriam Sary Lipszycovcov. Syn Abram, ktorého volali Abramek, sa narodil v roku 1932, o rok neskôr prišla na svet ich druhá dcéra Cypora zvaná Cipka. Najmladší prírastok do rodiny dcéra Estera, prezývaná Tamarcia, sa narodila v roku 1937. Obaja Rywkini rodičia pochádzali z Lodže. Jankel, piaty syn z ôsmich detí, ktoré sa narodili Abrahámovi Dovovi a Ester Lipszycovcom, žil so svojou rodinou v tesnej blízkosti súrodencov a širokého príbuzenstva, ktoré sa usadilo v Lodži. Prostredníctvom Hadassy, ženy svojho brata Jochanana, patrili k vzdialeným príbuzným Mošeho Menachema Segala, známeho „posledného rabína“ lodžského geta. Keď Nemci vtrhli do Lodže, zastrešovali ho a mučili a nakoniec ho v roku 1942 zavraždili neďaleko mesta Kielce.¹

Lipszycovci boli ortodoxní židia oddaní svojej viere. Rywka vo svojom denníku otvorene píše o tom, ako poctivo dodržiava rituály šabaty a židovských sviatkov, a dáva najavo svoju

¹ <http://kehilalinks.jewishgen.org/lodz/rabbi.htm>, sprístupnené dvanásteho marca 2012.

silnú vieru v Boha. „Milujem Boha!“ zapísala si druhého februára 1944:

Na Boha sa môžem spoľahnúť vždy a všade, ale aj ja sa musím trochu pričiniť vlastným dielom, lebo nič sa neudeje samo! Viem však, že Boh sa o mňa postará! Dobre, že som Židovka, že ma učili milovať Boha... Som za toto všetko nesmierne vďačná! Ďakujem ti, Bože!

Keď si Rywka začala písať denník, žila v lodžskom gete už viac ako tri roky, počas ktorých prišla o oboch rodičov. Jedného dňa Nemci bezohľadne zbili jej otca priamo na ulici, spôsobili mu vážne zranenia, z ktorých sa už nikdy riadne nezotavil. Zomrel druhého júna 1941 na následky pľúcnej choroby a ďalších ochorení. Na jeho smrť Rywka živo spomína v závere svojho denníka.

Jej matka sa sama starala o štyri deti až do svojej smrti – skonala ôsmeho júla 1942. Podrobnosti o príčine jej úmrtia nie sú známe, ale je veľmi pravdepodobné, že podľahla chorobám súvisiacim s podvýživou a vyčerpaním ako desaťtisíce ďalších obyvateľov geta. Rywkinho otca pochovali na židovskom cintoríne v Marysine na severovýchodnom okraji geta, posledné miesto odpočinku jej matky zostáva neznáme. Rywku z času na čas posadla silná túžba navštíviť ich hroby. „Už niekoľko dní ma akási neznáma sila ťahá na cintorín,“ zapísala si štvrtého februára. „.... tá sila zjavne vychádza z môjho podvedomia. Tak rada by som tam zašla! Za mamičkou, za ockom. Ťahá ma to za nimi!“

Osirelé deti zosnulých manželov Lipszycovcov si adoptovali rodinní príbuzní. Jeden strýko si vzal k sebe Abramka a Tamarciu a Jochanan s Hadassou prichýlili pod svoju strechu Rywku a Cipku. O necelé dva mesiace Rywka a jej súrodenci zažili jednu z najtraumatickejších udalostí v dejinách geta, smutne známu *šperu* (poľský výraz pre zákaz vychádzania) vyhlásenú v septembri 1942. Nemecké úrady žiadali, aby spolu s chorými a nevládnymi deportovali z geta ďalších pätnásťtisíc Židov mladších než desať rokov a starších než šesťdesiatpäť rokov.

Vstupná brána do lodžského geta (Publikované s láskavým súhlasom fotografického archívu pamätníka holokaustu Jad Vašem, archívne číslo 4 062/200)

DER ÄLTESTE DER JUDEN
IN LITZMANNSTADT. 64145 ✓ -3

18868 **Anmeldung.**

Familiennamē Lipszyc geb.
Vornamen Ryška Barla
Vornamen der Eltern Jakob Sara Manne
Mädchenname der Mutter Teleser
Stand ledig Geburtsort Litzmann
Geburtsdatum 1919 1919 Religion MD
Beruf Arbeiter
Der Obengenannte bezog am 10. X mit
7 Personen 1 Zimmer 1 Küche
in der Wohn. Nr. 10 an der Kauchlana
Nr. 28 Reg. Nr. 2700 Karten Nr. 64145
Frühere Adresse Rauehpore 24 y
Personalausweis ken

Anmerkungen:
Litzmannstadt-Getto, d. 10. X 194

S. Neek
Eigenthümliche Unterschrift des
verantwortlichen Hausverwalters.

S. Neek
Eigenthümliche Unterschrift
des Angemeldeten

Registračná karta Rywky Lipszycovej z lodžského geta (Publikované s láskavým súhlasom Štátneho archívu v Lodži)

Mordechaj Chaim Rumkowski, hlava Židovskej rady v lodžskom gete, oznámil toto nariadenie jeho obyvateľom. Vo svojom prejave vyzval rodičov, aby sa nebránili a poslušne vykonali túto nepredstaviteľnú vec, obhajoval ju ako spôsob, ktorým sa celá populácia geta mohla vyhnúť oveľa horšiemu osudu. Naliehavo prosil zhromaždený dav, ktorý tvorili tisíce plačúcich a nariekajúcich rodičov:

*Geto zasiahol bolestivý úder. Nikdy som si ani nedokázal predstaviť, že to budem práve ja, kto bude donútený vlastnými rukami priviesť na oltár takúto obeť. Vo svojom pokročilom veku musím zdvihnúť ruky a prosiť: Bratia a sestry, vydajte mi ich! Otcovia a matky, dajte mi svoje deti!*²

Počas špery sa Jochanan s ťažko chorou Hadassou snažili zachrániť nielen seba a svoje tri dcéry Estusiu, Chanusiu a Miniu, ale takisto aj Rywku, Cipku a ďalšiu sesternicu Ester, ktorá mala v tom čase iba tri roky. Z nevysvetliteľných príčin Nemci napokon odvliekli iba Jochanana, Hadassa zostala so šiestimi dievčatami sama. Lenže medzi tými, ktorých násilne zhromaždili počas toho týždňa, čo špera trvala, boli aj Abramek s Tamarciou, ktorých si po smrti rodičov adoptoval ich strýko. Zo šesťčlennej rodiny tak po roku zostali už iba Rywka a Cipka. Špera zanechala v Rywke, rovnako ako vo všetkých obyvateľoch geta, hlbokú ranu. V januári 1944 sa k tejto bolestivej udalosti vracia aj v rozhovore s kamarátkou v jej byte:

Rozprávali sme sa o špere. Ewa dala von všetko, čo ju ťažilo, a zdá sa, že sa jej tým skutočne uľavilo. Ja som len mlčala, čo som mala povedať? ... Ten náš rozhovor, celá tá nepríjemná vec ma ubíja... nerobí mi to dobre... Ach, už nemám síl... srdce ma ťaží ako balvan... dusím sa pod ním... (15. januára 1944).

² Chaim Rumkowski – *Give me your Children! (Dajte mi svoje deti!)*, ed. Alan Adelson a Robert Lapidés, *Lodžské geto: Život v obklúčení (Lodz Ghetto: Inside a Community Under Siege)*, New York 1989, str. 328 – 331.

Bekanntmachung Nr 391.

Allgemeine Gehsperrre im Getto.

Am Sonnabend

den 5. September 1942 um 17 Uhr,

ist im Getto bis auf Widerruf eine

ALLGEMEINE GEHSPERRRE.

Ausgenommen hiervon sind:

Einzelmitglieder der Transportabteilung, Fakolen- und Müllarbeiter,
Warennahmehelfer am Buluter Ring und Radegast, Aerzte und
Apothekerpersonal.

Die Passierscheine müssen beim Ordnungsdienstvorstand -
Hamburgerstrasse 1 beantragt werden.

Alle Hauswächter

sind verpflichtet darauf zu achten,
dass keine fremden Personen in die für sie zustän-
digen Häuser gelangen, sondern sich nur die Ein-
wohner des Hauses dortselbst aufhalten.

Diejenigen, die ohne Passierscheine auf der Strasse
angetroffen werden, werden evakuiert.

Die Hausverwalter

müssen ihren Häuserböck mit den Hausbüchern zur Verfü-
gung stehen.

**Jeder Hauseinwohner hat seine
Arbeitskarte bei sich zu halten.**

CH. RUKOVSKI

Plagát s oznamom o vyhlásení smutne známej špery (zákazu vychádzania) s dátumom piateho septembra 1942 (Publikované s láskavým súhlasom fotografického archívu pamätníka holokaustu Jad Vašem, archívne číslo 4 062/189)

V tom čase ešte nikto presne nevedel, aký osud čaká nešťastníkov, ktorých odviekli, no obyvatelia geta sa obávali najhoršieho. Rywka opakovane vyjadrovala svoje desivé podozrenie, že súrodencov už nikdy viac neuvidí. Pravda vyšla najavo až po skončení vojny. Nemci všetkých deportovaných odviezli na nákladných autách do vyhladzovacieho tábora Chełmno – do likvidácie geta v auguste 1944 v ňom skončilo sedemdesiatisíc lodžských Židov. Tam sa museli vyzliecť donaha a odovzdať všetky cennosti, potom ich naložili do malých pojazdných plynových komôr a udusili ich v nich jedovatým oxidom uhoľnatým. Od roku 1941 do roku 1944 príslušníci SS zavraždili v Chełmne vyše stopäťdesiatdvatisíc Židov pochádzajúcich z Lodže a blízkeho okolia.³

Ovdovená a stále vážne chorá Hadassa sa ďalej starala o všetkých šesť dievčat, až kým jedenásteho júla 1943 nepodľahla chorobe. Po jej smrti sa domácnosti ujala jej najstaršia dcéra, dvadsaťročná Estusia. Bola teraz zodpovedná nielen za svoje dve mladšie sestry, ale aj za dve svoje sesternice, sestry Lipszycové. Najmladšej sesternice Ester sa ujala ďalšia teta. Bývali v malom byte na Wolborskej ulici č. 38 vo veľmi ťažkých podmienkach a v nepretržitom napätí.

Výbor na ochranu detí a mládeže, ktorý sa od svojho založenia staral o siroty žijúce v gete, poskytol Rywke a Cipke malú pomoc. Táto inštitúcia zabezpečovala priepustky na návštevu zubára, kupóny na teplé oblečenie a ďalšie základné potreby. Okrem týchto vecí dievčatá dostali aj zvláštny prídela jedla, takzvaný *baj-rat* alebo prídela B, ktorý mal doplniť ich biednu stravu. Z denníkových zápisov je však jasné, že aj napriek tejto pomoci žili Rywka a jej sesternice – ako aj väčšina obyvateľov geta – neprestajne sužované extrémnym hladom a núdzou, ktoré charakterizovali

³ Odhady o počte zabitých v Chełmne sa výrazne líšia. My citujeme číslo predstavujúce minimálny počet mŕtvych, ktoré uvádza Múzeum holokaustu vo Washingtone, kým mnohé ďalšie zdroje uvádzajú iné údaje. Počet obetí sa v nich pohybuje od 172 230 až do 350 000.

život v tomto najdrsnejšom a najdlhšie existujúcom židovskom gete zriadenom Nemcami.

Deti násilne odvedené od rodičov a príbuzných čakajú na deportáciu (Publikované s láskavým súhlasom fotografického archívu pamätníka holokaustu Jad Vašem, archívne číslo 4 062/410)

Rywka bola jedna z mála mladých ľudí žijúcich v lodžskom gete, ktorí nám po sebe zanechali svoje denníky. Autorom toho najznámejšieho a najobsiahlejšieho je vynikajúci študent Dawid Sierakowiak. Jeho päť zošitov zachytáva obdobie od júna 1939 do apríla 1943, aj keď zápisy z niektorých mesiacov chýbajú. Dawid v nich opísal svoju bolestnú premenu z bystrého, zvedavého a nesmierne všímavého mládencu, ktorý často vystrájal šibalské kúsky, na vyzíabnutý príznak, ktorý prišiel o rodičov a nebol ďalej schopný pracovať ani študovať a ktorý sotva dokázal prežiť každodenné útrapy spôsobené nekonečným hladom a beznádejou. V auguste 1943, niekoľko mesiacov po poslednom denníkovom

zápise, podľahol tuberkulóze. Ďalší denník si nepravidelne písala neznáma dievčina vo februári a v marci 1942. Opisuje v ňom nemilosrdný hlad, ktorý sužoval celú jej rodinu, zachytáva jeho surovú povahu a všetky osobné, spoločenské, duchovné, duševné a morálne obete, ktoré si vyžiadal.

A nakoniec je tu denník, ktorý si v štyroch jazykoch – poľštine, jidiš, hebrejčine a angličtine – písal neznámy mladík do knižného vydania francúzskeho románu *Les Vrais Riches*. Na okrajoch strán a čistých listoch zaznamenal posledné dni geta v lete 1944, keď tých pár jeho obyvateľov, ktorí prežili – vrátane Rywky –, bezmocne čakalo na príchod Červenej armády a vyslobodenie. Jeho denník je plný zúfalstva a beznádeje, ktorú vyvolala správa o definitívnej likvidácii geta. K nej napokon došlo v auguste 1944.

Žiaci gymnázia na Františkánskej ulici v Lodži tancujú počas prestávky na dvore (Publikované s láskavým súhlasom fotografického archívu pamätníka holokaustu Jad Vašem, archívne číslo 4 062/53)

Rywka si viedla denník od októbra 1943 do apríla 1944, jej zápisy teda pokrývajú časový úsek, ktorý ani jeden z uvedených pisateľov nezaznamenal, a poskytujú nám pohľad mladého človeka na dôležité udalosti, ktoré sa v tom čase v gete odohrali. Jej denník sa od ostatných neodlišuje iba obdobím, v ktorom vznikol, ale hlavne Rywkiným vnímaním okolitého sveta očami ortodoxného židovského dievčaťa. Každý pisateľ denníka sa istým spôsobom zaoberal existenciálnymi otázkami, väčšina z nich si však na ne odpovedala v rámci sekulárneho pohľadu na svet. Rywka sa naproti tomu dívala na svet očami silne veriaceho človeka – horlivo verila v Božiu láskavosť a snažila sa zo všetkých síl žiť podľa židovského zákona a etiky. Zároveň to však bolo moderné dievča túžiace po vzdelaní, zaujímajúce sa o svet a svoje miesto v ňom, požehnané – či prekliate – silnou osobnosťou, ktorá mu nedovoľovala prijímať ponižovanie mlčky a s pokorou. Držala sa svojich zásad, nebála sa protestovať, a keď bolo treba, bránila sa.

Pre Rywkin denník je charakteristické striedavé zaznamenávanie jej vnútorného a vonkajšieho sveta. Opisuje praktické veci zo svojho života – zákonitosti prežitia v gete, ustavičnú prácu a chvíľkovú úľavu, ktorú jej poskytovala škola a ďalšie aktivity, ako aj udalosti, ktoré postihli geto a najmä ju. No predovšetkým obširne vykresľuje svoj súkromný život – neutíchajúcu snahu sústrediť sa na písanie, svoju dospievajúcu osobnosť, priateľstvá, medzi ktorými zreteľne dominuje hlboký vzťah k jej učiteľke Surci. Zaznamenáva vlastnú životnú filozofiu (teda svoje pokusy zdôvodniť si svet prostredníctvom nadobudnutých skúseností), svoj žiaľ nad stratou rodičov a súrodencov, úsilie nepodľahnúť vyčerpaniu, zúfalstvu, hladu ani strachu a za každú cenu vydržať. V neposlednom rade píše o svojej viere. V Rywkiných zápisoch sa tieto dva svety neprestajne prelínajú, zavše do seba dokonca chaoticky narážajú, a vytvárajú spleť záznamov, úvah, správ, osobných pocitov a myšlienok. Po ich rozuzlení sa z jej denníka stáva svedectvo, ktoré prináša nielen nový pohľad na každodenný život a boj o prežitie v lodžskom gete, ale zároveň – a to

Nápis na budove krajčirskej dielne, kde Rywka pracovala
(Publikované s láskavým súhlasom Štátneho archívu v Lodži, archívne číslo 1108:28-853-7)

je azda ešte dôležitejšie – zachytáva beznádejnú snahu dospieť počas tvrdej zaťažkávacej skúšky v podobe nepretržitého obmedzovania slobody a utláčania. Rywka v písaní denníka hľadala predovšetkým útechu a spásu. Jeho pozostatky svedčia o úzkosti a mukách tohto jej vopred prehratého zápasu.

„JE PO PRVOM SVIATKU,“ ZAČÍNA RYWKA SVOJ ÚVODNÝ ZÁPIS z tretieho októbra 1943, príhodne po Roš hašana, židovskom Novom roku. V tom čase zmenila prácu, odišla z centrálnej učtárne a začala šiť odevy a spodnú bielizeň v krajčirskej dielni Leona Glazera. Dielňa sídlila na Dworskej ulici č. 14, vznikla začiatkom roku 1941 a mala sedemdesiatsedem šijacích strojov, na ktorých sa striedalo stopäťdesiatsedem zamestnancov. O rok nato sa ich počet takmer desaťnásobne zväčšil a v dielni navyše začali šiť aj pánske odevy a bielizeň, z ktorých väčšina smerovala nemeckým

vojakom na front. Šilo v nej aj niekoľko stoviek detí, ktorých znalosti užitočnej práce načas zachránili pred deportáciami. Keďže Rywka sa kamarátila s osobou, ktorú všade uvádza pod menom „Zemlówna“ (slečna Zemelová) – čo bola sestra pána Zemela, jedného z vedúcich dielne –, zaistila si miesto v tomto zvláštnom zariadení na území geta a začala pravidelne dochádzať do dielne na Františkánskej ulici č. 13/15.

Židovské dievčatá v krajčírskej dielni umiestnenej v lodžskom gete
(Publikované s láskavým súhlasom Štátneho archívu v Lodži, archívne číslo 1108:8-210-2)

Z denníkových zápisov je už od samého začiatku zrejmé, že práca a výučba predstavujú základné činnosti Rywkinho každo-

denného života. Prevažná časť vedomostí, ktoré si osvojila, mala praktický charakter – naučila sa, ako používať šijací stroj, ako vziať správne miery na sukňu, ako dosiahnuť pevný, poctivý steh. To všetko pod vedením svojej učiteľky pani Kaufmanovej. Okrem toho mali deti pracujúce v dielni aj tradičné vyučovanie takých predmetov, ako boli hebrejčina, jidiš a matematika. Rywka bola za všetko, čo sa naučila v krajičrskej dielni, nesmierne vďačná. Svoj sen o živote po vojne zaznamenala takto:

... je večer, všetci sedíme za stolom v skromne zariadenej izbe osvetlenej lampami. Je nám dobre... v izbe je teplo a útulne... Bože, je nám všetkým tak dobre! Neskôr, keď si ostatní už išli ľahnúť, sadám si za šijací stroj a šijem... šijem... nemôžem prestať, tak veľmi ma to baví... Mám z toho úžasný pocit! Lebo každým kusom odevu, ktorý ušijem vlastnými rukami, nám zarábam na živobytie. Na chlieb, na vzdelanie, na oblečenie... takmer na všetko. Tým, čo vytvorím vlastnými rukami... a za to nesmierne ďakujem pani Kaufmanovej... (28. februára 1944)

Táto práca však bola zároveň aj tvrdou otročinou a Rywka sa jej držala hlavne pre porciu teplej polievky, ktorú dostávali všetci zamestnanci dielne na obed. V denníku sa preto, pocho-piteľne, objavujú aj pasáže o nekonečne dlhých dňoch nudy, chvíľach absolútnej frustrácie a konfliktoch s inými dievčatami v jej pracovnej skupine. No najviac zo všetkého Rywka neznášala, keď občas musela povinne pracovať v dielni aj v sobotu, počas židovského dňa odpočinku. Šabat, ktorý predstavuje deň, keď Boh ukončil svoje stvoriteľské dielo, je pre pobožných Židov posvätným dňom, ktorý sa má stráviť štúdiom náboženských textov, modlitbami a chvíľami prežitými s rodinou a priateľmi. Má byť predzvesťou harmónie a mieru, ktorý nastane na zemi po príchode Spasiteľa, keď všetci Židia budú navždy vykúpení z utrpenia. Práca počas šabatu nebola pre Rywku len porušením najdôležitejšieho rituálneho sviatku židovského náboženstva, ale zároveň

ju aj okrádala o to málo, čo jej v jej biednom živote prinášalo radosť. Dvadsiateho februára 1944 si zapísala:

Och, Bože! Na tento pocit nikdy nezabudnem. Bolo mi tak ťažko, ten smútok ma takmer udusil. Myslela som si, že sa rozplačem! ... Ľudia šli aj dnes do dielní a fabrík, akoby sa nič nedialo. Tento deň, tento posvätný deň je pre nich taký obyčajný a normálny ako ktorýkoľvek iný deň v týždni. ... Keď som ja šla v sobotu do práce, prežívala som neznesiteľné muky. V duchu som si vravela: Ak to budem musieť podstúpiť znova – kiežby k tomu nikdy nedošlo –, stane sa to aj pre mňa banálnosťou? Zvyknem si na to? Och, Bože, urob niečo, aby som už nemusela chodiť v sobotu do dielne! Bolo mi tak nemiernie ťažko! Až do plaču!

Židovské dievčatá pri spoločnom vyučovaní v lodžskom gete.
(Publikované s láskavým súhlasom Štátneho archívu v Lodži, archívne číslo 1109:71-2369-3)

Deti hľadajú zvyšky uhlia v lodžskom gete. (Publikované s láskavým súhlasom fotografického archívu pamätníka holokaustu Jad Vašem, archívne číslo 4 062/166)

Rywka vyplnila svoj denník množstvom detailov z každodenného života, zaznamenávala si drobné činnosti ako pranie, škrabanie zemiakov, rôzne vybavovačky v gete, varenie, vyzdvihovanie uhoľných brikiet a stlanie postele, ktoré tvorili podstatnú časť jej dňa. Takisto si doň zapisovala nespočetné bezvýznamné i vážne problémy, ktoré ju trápili, ako bolesti hlavy či zubov, znížené topánky, permanentný hlad, príšerné počasie. Písala doň aj o chrípkovej epidémii, ktorá v januári zachvátila geto. Jej následkom sa znížil počet práceschopných obyvateľov takmer o polovicu a domáce zásoby liekov a zdravotníckeho materiálu, ktoré boli navyše už dlhý čas nedostačujúce, sa úplne vyčerpali:

Chrípka sa šíri po celom gete, kamkoľvek sa človek pohne, všade na ňu narazí. Dielne aj kancelárie sú takmer prázdne... mnoho zamestnankýň je práceneschopných. (Pán Zemel žartoval, že ich postaví k strojom aj choré, aby sa výroba nezastavila.) ... Chajusia⁴ má chrípku, Surcina matka tiež... Keby som mala spísať zoznam všetkých, ktorí sú chorí, nestačili by mi strany... Aj Maryla Łucká a jej otec sú chorí. V rodine pani Lebensteinovej ochoreli všetci okrem nej. Samuelsonová má chrípku a Jankielewiczová nahradila Bergovú, lebo Bergová je chorá. Rundbergová, ktorá sa tiež necíti dobre, prišla popoludní... (14. januára 1944)

Rywka sa okrem práce, otročiny a zápasu o prežitie, ktorý dominoval v živote každého obyvateľa geta, zverovala svojmu denníku hlavne s problémami týkajúcimi sa pomerov, v ktorých sama žila. Najvýraznejšie miesto v nich predstavoval jej komplikovaný vzťah so staršími sesternicami. Písala o malicherných aj vážnych hádkach, ku ktorým medzi nimi dochádzalo v bežných situáciách, pri domácich činnostiach či pri delbe jedla takmer denne. Napätú atmosféru ešte násobili stiesnené podmienky

⁴ Nezamieňajte s Rywkinou sesternicou Chanusiou.

malého bytu, o ktorý sa delili. Typickým príkladom je zápis zo štvrtého marca 1944:

Chanusia ma poháňa, aby som prestala písať a okamžite zaliezla do postele. Vraví, že to môžem dokončiť zajtra. Má vôbec predstavu, čo také písanie denníka znamená? Očividne nie. Myslí si, že naň zajtra budem mať čas? Estusia dostala prídelový lístok a požiadala ma, aby som jej ho šla zameniť za potraviny, potom mám ešte odnieť posteľnú bielizeň do práčovne a potom ešte hento a tamto, a naša veľkodušná Chanusia mi vraví, aby som šla spať a dopísala to zajtra.

Je celkom možné, že Chanusia mala dobrý dôvod, prečo na svoju sesternicu tak naliehala – byť hore po zotmení a písať si denník znamenalo písať si ho pri svetle sviečky alebo si pri tom svietiť jedinou pätnástwattovou žiarovkou, ktorú v byte mali –, no Rywka mala pocit, že ju nikto nechápe.

Zo zápisu nie je možné posúdiť, aké boli skutočné okolnosti tejto situácie, napokon to ani nie je úlohou tohto denníka. Jeho úlohou je vstúpiť do Rywkinho sveta a vnímať ho jej očami – prežívať jej samotu, jej pocity dievčaťa, ktoré ostatní iba využívajú, kritizujú a súdia. Koniec koncov, bola v dospievajúcom veku, je preto pochopiteľné, že zápasila s problémami vlastnej identity a egoizmu, ktoré sprevádzajú túto vývojovú fázu. Žiaľ, bez stabilného zázemia normálneho života a predovšetkým bez bezhraničnej lásky rodičov, ktorí by ju učili a viedli, doslova tápala v neistote, blúdila svetom bez správnej mapy a jediné, čo ju v ňom navigovalo, bola jej nedokonalá schopnosť rozlíšiť, čo je správne a čo nie. Pri jednej dramatickej hádke Estusia, ktorá v tom čase mala sotva dvadsať rokov, stratila trpezlivosť, dala Rywke facku a pohrozila jej, že ju vyhodí z bytu. „Ach, Bože, zostala som úplne sama!“ zapísala si Rywka pätnásteho februára 1944 a pokračovala:

Neviem, či naozaj urobí, čím sa mi vyhráza... Stále tvrdí, akú má zo mňa radosť, a teraz? Povie azda, že

ma už viac nechce? Znie to tak neveriteľne... Nielenže prežívam strašné a tragické časy, ale už nemám ani útočisko, ktoré by som mohla nazvať domovom.

Rywka sa ďalej hašterila striedavo s Estusiou, Chanusiou a Miniou a každá ich nová roztržka iba znásobovala neznesiteľné napätie, ktoré prinášal život v gete, a zdôrazňovala hrozný pocit osamelosti a odcudzenia. Jediné, čo v takejto atmosfére prinášalo Rywke nefalšovanú radosť, bol jej vzťah s mladšou sestrou Cipkou. Zápisy v denníku jednoznačne svedčia o tom, že ju Rywka nielenže mala skutočne rada, ale zároveň za ňu cítila obrovskú zodpovednosť, zaujímal sa o jej zdravie, tak fyzické („V posledných dňoch mám ešte väčší hlad, keď vidím, že Cipka nemá čo do úst, a som nasýtenejšia zakaždým, keď sa niečoho naje.“), ako aj duševné. („Chajusia mi povedala, aby som sa s Cipkou ešte väčšmi zblížila, aby som sa s ňou viac rozprávala, pýtala sa jej, čo si myslí o tomto, čo o tamtom. Vynasnažím sa, napokon, je to moja povinnosť, musím jej nahradiť matku. Urobím pre to všetko, čo bude v mojich silách.“) Vo svojom denníku Rywka často spomína, ako sa o svoju mladšiu sestru starala, dohliadala na to, aby vždy dostala spravodlivý diel jedla, šila jej šaty, stlala jej posteľ alebo pre ňu zariaďovala rôzne veci. Zároveň bola náramne pyšná na jej výsledky v škole, na jej štedrosť a ohľaduplnosť voči kamarátkam a kamarátom, ako aj na jej rozvíjajúci sa temperament. „Všimla som si, že mám Cipku ešte radšej, keď vykoná nejaký dobrý skutok, keď dostane dobrú známku (je to tá najlepšia žiačka), keď porozumie tomu, čo sa deje na zhromaždeniach. Také chvíle ma naplňujú pýchou a šťastím...” zaznamenala si trinásteho decembra 1943.

Rywka sa ako všetci ostatní pisatelia denníkov, obzvlášť tí, ktorí žili v Lodži, stále vracia k téme jedla a hladu.

Hlad vždy znášam veľmi ťažko a ani dnes to nie je inak. Mám pocit, akoby sme s ním s Cipkou bojovali celý rok. Je to pre nás obe nesmierne vyčerpávajúce. Byť hladný je hrozný pocit. Nerada sa zdržiavam doma. Rad-

šej som v škole... alebo kdekoľvek inde, len nie doma.

Doma je to skoro nebezpečné. (10. februára 1944)

Nedostatok jedla viedol k ďalším roztržkám a našttrbeniu medziľudských vzťahov. Rywka sa doma často zdôverovala svojmu denníku s tým, aká je zhnusená správaním sesterníc, ktoré sa očividne zdráhali podeliť sa o zásoby rovným dielom s ostatnými, aj tým, ako ju obviňujú z nedostatočnej sebakontroly pri konzumácii jej vlastných prídelov. Odpovedala tým, že si od nich prestala brať jedlo, ktoré jej ponúkali:

Ako som už spomínala, rozhodla som sa, že nebudem využívať nič, čo patrí výhradne im. Cipka sa nedokáže premôcť, je to ešte len dieťa, ale ja áno a teší ma to. Iste, keď niečo kúpia, napríklad cibuľu, cesnak alebo niečo podobné, vezmem si, aj keď sú ony proti, pretože to používame spoločne – ja aj ony –, ale prídel... prídel... to je niečo iné. (31. decembra 1943)

Problém s rozdeľovaním potravín bol v určitom období až taký akútny, že ho musela riešiť sociálna pracovníčka (a Rywki-na významná učiteľka) slečna Zelická. Hlad si vybral svoju daň. V marci 1944 si Rywka poznamenala do denníka: „Som taká slabá, že zavše už necítim ani ten hlad. Je to strašné (hlad ma vždy ubíjal). Sukňa, ktorú mi ušili na začiatku kurzu (čo bolo len pred niekoľkými mesiacmi), na mne teraz voľne visí. Nepreháňam...“

Rywka na vlastné oči videla, čo uvádzajú mnohé záznamy z tých čias – extrémny hlad vyvolal rozpad spoločenského poriadku a viedol k tomu, že aj slušní ľudia sa vzdávali svojho mravného kódexu. S veľkým zdesením si zapisovala prípady, keď sa priatelia a rodinní príslušníci navzájom okrádali, brata svojej kamarátky Dorky Zandovej označila za „podvodníka“, lebo si od Dorky a ďalšej kamarátky „požičiaval“ zemiaky a kvaku bez ich vedomia. O niekoľko strán ďalej píše o malej zásobe zemiakov, ktorú spoločnými silami zozbierala skupinka detí zo školy, a o tom, ako ju zarmútilo, keď vyšlo najavo, že jedna z dospelých žien, istá pani Perlowová, im časť z nich zjedla. „Pani Perlowová!“

Čakanie na prídel jedla v lodžskom gete (Publikované s láskavým súhlasom fotografického archívu pamätníka holokaustu Jad Vašem, archívne číslo: 4 062/461)

zapísala si dvadsiateho piateho januára 1944, „... nemôžem tomu uveriť... kto ma ešte sklame? Nie je to nič iné než hnusné, odpor- né pokrytectvo... Tak veľmi mi to ubližuje!“

Vo februári čelila Rywka a jej sesternice takejto nepríjemnej situácii v ich vlastnom byte. Bol to zjavne jeden z mála prípadov, keď sa spojili a snažili sa vyriešiť problém spolu. Ťažkosti sa začali,